

Dikkatten kaçırmamız gereken durum, tüm ihtişamlı serüvenine rağmen, Osmanlı'da da dinin devletin yedeğinde bir pozisyona sahip oluşuydu. Örfî-şer'î hukuk ayırımını bunun bir tezahürü olarak okuyabiliriz.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Ziya Gökalp'in öncülüğünde ifadesini bulan Türk-İslâm sentezi de, devletin güdümünde, ideolojik çerçevesi ve etki alanı devlet tarafından belirlenen bir din tasavvurunu merkeze alıyordu.

Tek parti yıllarının katı jakoben tavrı da, esasen dini tümünden devre dışı kılmanın değil, tarifini kendilerinin yaptığı, siyasal-hukukî ve sosyal boyutu olmayan bir dindarlık biçimini öne çıkarmanın dışavurumuydu. Tek parti kurmaylarının niyet bazında dini tümünden hayatın dışına itme çabası içinde oldukları iddiası da bu tespiti değiştirmez. Neticede din-devlet ilişkisinin bu dönemdeki seyri de, siyasî seçkinlerin, "dindarlık söz konusu olacaksa, tanım ve çerçevesini biz belirleriz" tavrıyla özetlenebilir mahiyettedir.

Cumhuriyet dönemi boyunca ve el'an etkinliği devam eden Diyanet teşkilatını da, devletin din üzerindeki tahakkümünün müesseseseleşmiş hali olarak gören yorumlar, öteden beri dolaşımdadır.

Demokrat Parti'den bu tarafa öne çıkan sağ-muhafazakâr politik çizginin dinle ilişkisi de, dinin değil devletin metbu konumunda olduğu bir ilişkinin yansımasıdır. Muhafazakâr kadroların iktidarında da din, siyasî söylemi zenginleştirip besleyen bir payanda olmaktan öteye geçememiştir. Ayrıca politik dil kurgulanırken İslâmî referanslara sık atıfta bulunulmasının, bu siyasî çizgiye halk nezdinde ekstra bir itibar kazandırma gibi pragmatik sonuçları da olmuştur. Bu yolla, herhangi bir sol iktidar tecrübesinde üst düzeyde muhalefetle karşılaşacak şüpheli tasarruflar, sağ idare dönemlerinde, özenle konuşlandırılmış İslâmî fonun etkisiyle halk tarafından tolere edilebilmiştir.

Şunun altını çizmekte bilhassa yarar var: Dinin toplumsal düzlemdeki rolüne dair iki ana yorum vardır. Birincisi, dinin en üst belirleyici olduğu, hayatın ve kurumların dinî temelde dizayn edildiği biçimdir. İkincisi ise, dinin sosyal-bireysel planla sınırlanıp, siyasî-hukukî tazammunlarının devre dışı bırakıldığı işleyiştir. İkinci yorum açısından ister tek parti idaresi olsun, ister muhafazakâr-sağ iktidar tecrübesi olsun, hepsi belli ve farklı düzeylerde dine alan açmakta beis görmemiştir. Ama bu yorumda din her hâlükârda metbû ve güdülen konumdadır. Birinci yoruma gelince, dinin böylesine belirleyici bir konum ihraz etmesine ne sol, ne kemalist, ne de muhafazakâr siyasî yorumlar sıcak bakmıştır.

Dolayısıyla, yaşadığımız tecrübede gözlemlediğimiz siyasî ekollerin, dinle kurdukları ilişkide, dine alan açma bağlamında, mahiyet farkından ziyade derece farkından söz etmek mümkün görünmektedir